

รูปแบบการพัฒนาการเทศนาของพระสงฆ์จังหวัดสมุทรปราการ*
 THE MODEL OF DEVELOPMENT OF PREACHERS SANGHA ADMINISTRATION,
 SAMUTPRAKARN PROVINCE

พระจรรูญ จันทูปโม, พระอุดมสิทธิธนายก, พระเมธีธรรมาจารย์ (ประสาร จันทสโร), พระมหานิกธ ฐานุตโตโร
 Phra Charoon Chathupamoo, PhraUdom Sitthinayok, Phrametidhammajan (Prasarn

Chanthasaro), Phramaha Nigorn Thanuttaro

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

Mahachulalongkornrajavidyalaya University

Corresponding Author E-mail: parksooae3639@gmail.com

บทคัดย่อ

บทความวิจัยฉบับนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาสภาพทั่วไป ปัจจัยเพื่อการพัฒนาและนำเสนอรูปแบบการพัฒนาการเทศนาของพระสงฆ์จังหวัดสมุทรปราการ เป็นการวิจัยแบบผสมวิธี สัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ 25 รูป/คน วิเคราะห์ข้อมูลด้วยการพรรณนาความและการวิจัยเชิงปริมาณ เก็บข้อมูลด้วยแบบสอบถามจากกลุ่มตัวอย่าง 363 รูป สถิติที่ใช้คือ ความถี่ ร้อยละ ค่าเฉลี่ย ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน ผลการวิจัยพบว่า 1.สภาพทั่วไปในการเทศนาของพระสงฆ์ พบว่า พระนักเทศนา ส่วนใหญ่อายุมาก ขาดการพัฒนาการเทศนาเนื้อหาสาระในการเทศนาส่วนใหญ่นำนิทานชาดก มาประกอบการเทศนา 2. ปัจจัยในการพัฒนาการเทศนาของพระสงฆ์จังหวัดสมุทรปราการโดยรวมอยู่ในระดับมาก ($\bar{X}=4.14$) เมื่อพิจารณาได้แก่ ช่องทางการสื่อสาร (Channel) พัฒนาตามหลักอายุตนเอง ($\bar{X}=4.30$) ผู้ส่งสาร (Sender) พัฒนาตามหลักพุทธวิธี 4 ส. ($\bar{X}=4.17$) ข้อมูลข่าวสาร (Message) พัฒนาตามหลักวจีสุจริต ($\bar{X}=4.07$) ผู้รับสาร (Receiver) พัฒนาตามหลักกุศลธรรม ($\bar{X}=4.03$) ตามลำดับ 3. รูปแบบการพัฒนาการเทศนาของพระสงฆ์จังหวัดสมุทรปราการ คือ 1) ด้านผู้ส่งสาร (Sender) คือ พระนักเทศนาต้องเข้าใจหลักธรรมที่นำมาเทศนา เพื่อชี้แจงให้เห็นชัดในธรรมที่แสดง ว่าสามารถนำไปประพฤติปฏิบัติใช้ในการดำเนินชีวิตได้จริง 2) ด้านสาร (Message) คือ เนื้อหาการเทศนา เสนอแนะให้คำแนะนำแก่คนฟังและเพื่อปฏิบัติต่อกันในสังคม หลักธรรมที่นำมาเทศนา ต้องเป็นประโยชน์แก่คนฟัง 3) ด้านช่องทางในการส่ง (Channel) คือ พระนักเทศนา มีคำเทศนาเสนอแนะคนฟัง มีจังหวะการเทศนาที่น่าติดตาม เสียงเทศนาต้องดังพอและฟังชัด บุคลิกน่าเลื่อมใสศรัทธา 4) ด้านผู้รับ (Receiver) คือ พระเทศนาจะต้องออกแบบหลักสูตรให้ชัดเจนเหมาะสมกับความต้องการและความสนใจของหน่วยงานและองค์กรนั้นๆ ที่ไปเทศนา

คำสำคัญ: รูปแบบ; การเทศนา; พระสงฆ์

* Received March 20, 2020; Revised March 30, 2020; Accepted March 31, 2020

Abstract

Objectives of this study were to study the general condition, factors development and propose a model for preaching development for Buddhism propagation of Sangha Administration, Samut Prakarn Province. Methodology was the mixed methods; The qualitative research collected data from 25 key informants. Data were analyzed by descriptive interpretation. The quantitative research collected data from 363 samples with questionnaires and analyzed data by descriptive statistics; frequency, percentile, mean and standard deviation. Findings were as follows: 1. General conditions of preaching of Sangha were found by the following aspects: Sender; most preachers were old monks without additional training. The preaching contents mostly were legend stories. 2. Factors and Dhamma principles that support the preaching development were at high level ($\bar{X}=4.14$) Considering each aspect from high to lows as; the aspect with the highest level was Channel developed by Ayatana ($\bar{X}=4.30$), Sender or Souce, developed by 4 styles of Buddha's teaching methods, ($\bar{X}=4.17$) the message, information, developed by Vajisucharita, ($\bar{X}=4.07$), Receivers, developed by Uttidhamma ($\bar{X}=4.03$), the preaching content and curriculum are correct, appropriate to the interest of the organizations. 3. A model for preaching development of Sangha Administration, Samutprakarn Province according to the 4 styles of Buddha's preaching by Vajisucharita, channel by Ayatana, Reciever by Uttidhamma, all can be explained as follows: 1) Sender; the preachers must understand the Dhamma principles they preach, classify and clarify the Dhamma they preach that can be used and practiced in daily life, 2. Message; the preaching contents must be beneficial to listeners they can use in daily living together peacefully, avoiding non-sense contents, false and harsh speech. 3. Channel; preachers deliver the sermons pleasantly to ears with appropriate level of voices. Personality must be need, 4. Receivers; preachers must design the curriculum and content appropriate to organizations concerned.

Keywords: Model; Preachers; Sangha Administration

บทนำ

พระพุทธศาสนาเข้าสู่สังคมไทยตั้งแต่ครั้งพระเจ้าอโศกมหาราชส่งสมณะทูตเข้ามายังดินแดนสุวรรณภูมิจนมาถึงปัจจุบันทำให้สังคมไทยเป็นสังคมที่มีพุทธศาสนาเป็นพื้นฐานทาง ความเชื่อความคิด วิถีชีวิตมีผลต่อวัฒนธรรมของคนไทย มีวัดเป็นศูนย์กลางในการอบรมสั่งสอน ฝึกฝน อบรมพุทธศาสนิกชนให้เป็นคนดีโดยใช้พุทธศาสนาช่วยพัฒนาจิตใจ จึงทำให้พระพุทธศาสนาอยู่คู่กับสังคมไทยมานาน วิถีชีวิตของชาวไทยส่วนมากจะเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา ชาวไทยประมาณร้อยละ 95 นับถือพระพุทธศาสนาได้นำหลักการปฏิบัติทางพระพุทธศาสนา มาเป็นแนวทางแห่งการดำเนินชีวิตจนกลายเป็นรากฐานทางวัฒนธรรม และเอกลักษณ์มรดกของชาติไทย (สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, 2540) กล่าวไว้ว่าวัดและพระสงฆ์มีบทบาทสำคัญแก่ประชาชนและสังคมมาตลอด ไม่ว่าจะเป็นแหล่งให้การศึกษาระอาชีพ การรักษาโรค การพิจารณาตัดสินความ การให้คำแนะนำสั่งสอนและปรึกษา สร้างความเข้มแข็งทางจิตใจและเป็นสถานที่พักผ่อนหย่อนใจ รวมทั้งกิจกรรมอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องที่รวมอยู่ในวัด

การเผยแผ่พระพุทธศาสนาถือเป็นภารกิจสำคัญที่ต้องอาศัยพระสงฆ์เป็นแกนหลักในการขับเคลื่อนและน้อมนำพระธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนาไปสู่ประชาชนอย่างแข็งขัน เพื่อให้เกิดความเข้าใจและซาบซึ้งในหลักธรรมคำสอน จนนำไปสู่การประพฤติปฏิบัติตนให้สมกับการเป็นชาวพุทธที่ดี (พระครูพิศิษฐ์ฯ ประชานาถ, 2563; พระครูวิจิตรธรรมวิรักษ์, 2562; พระครูวิสุทธิสถาภิวัดพนั, 2563; พระครูสังฆรักษ์ปัญญาพล ปญญาพลและคณะ, 2562; กรกต ชาบัณชิต, 2562) พระสงฆ์มีเพียงหมายถึงภิกษุเท่านั้นที่ต้องทำหน้าที่อบรมสั่งสอน ธรรม ถ่ายทอดหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าให้แก่ประชาชน จะเห็นได้ว่าในปัจจุบัน พระแต่ละรูปจะมีลีลา มีเทคนิคการถ่ายทอดธรรมที่หลากหลายรูปแบบ การที่มีลีลาหยิบยกตัวอย่าง เพื่อนำสู่การเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่มีประสิทธิภาพ รวมทั้งการได้นำหลักพุทธธรรมไปถ่ายทอดได้อย่างเหมาะสมและเป็นหลักธรรมคำสอน ทางพระพุทธศาสนาให้เป็นที่ยอมรับของประชาชน การเผยแผ่หลักธรรมคำสอนไปสู่ประชาชนในสังคมปัจจุบันถือเป็นเรื่องสำคัญ เพราะสภาพของสังคมในปัจจุบันได้เปลี่ยนแปลงไปตามกระแสโลกดังนั้นจึงจำเป็นที่จะต้องมียุทธวิธีแบบและวิธีการที่หลากหลาย (พระครูสุกิจจานุรักษ์, 2562; พระครูอาทรวิจิตรกิจ, 2563; พระเทพสิงหราชจารย์, 2562)

ด้วยเหตุนี้ จึงทำให้ผู้วิจัยมีความสนใจเป็นอย่างยิ่งในการพัฒนาพระนักเทศนาที่เข้าถึงใจวัยรุ่น ฟังแล้วสนุก เข้าได้กับทุกกลุ่มทุกวัย ตามยุคสมัยและเหตุการณ์ ที่สำคัญแล้วเหมือนนั่งในใจคนฟัง และเร้าใจให้นำไปพิจารณาตัวเองปรับปรุงวิถีชีวิตพัฒนาจิตใจ โดยเฉพาะจังหวัดสมุทรปราการซึ่งมีลักษณะเป็นสังคมพุทธวัฒนธรรม เทศนาอย่างไรจึงโดน

ใจ ผู้วิจัยจึงสนใจศึกษารูปแบบการพัฒนาการเทศนาของพระสงฆ์จังหวัดสมุทรปราการ ที่สอดคล้องกับวัฒนธรรมและประเพณีที่หลากหลายเชื้อชาติ

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาสภาพทั่วไปในการเทศนาของพระสงฆ์จังหวัดสมุทรปราการ
2. เพื่อศึกษาปัจจัยเพื่อการพัฒนาการเทศนาของพระสงฆ์จังหวัดสมุทรปราการ
3. เพื่อนำเสนอรูปแบบการพัฒนาการเทศนาของพระสงฆ์จังหวัดสมุทรปราการ

วิธีดำเนินการวิจัย

1. รูปแบบการวิจัย

รูปแบบการวิจัยแบบผสมวิธี (Mixed Methods Research) ประกอบด้วย ข้อมูลเชิงคุณภาพและเชิงปริมาณที่มีเนื้อหาสนับสนุนผลการวิจัยเชิงคุณภาพ สำหรับวิธีการวิจัย ได้แก่ การวิจัยเชิงคุณภาพ โดยผู้วิจัยได้ศึกษาเอกสารและแนวคิดเกี่ยวกับงานวิจัย การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) การสนทนากลุ่มเฉพาะ (Focus Group Discussion) และการวิจัยเชิงปริมาณโดยการแจกแบบสอบถาม (Survey Research)

2. กลุ่มตัวอย่างและผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ดังนี้

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญในการวิจัยครั้งนี้ ประกอบด้วย กลุ่มที่ 1 พระสังฆาธิการ จำนวน 5 รูป กลุ่มที่ 2 พระธรรมกถึก จำนวน 6 รูป กลุ่มที่ 3 ข้าราชการ จำนวน 5 คน กลุ่มที่ 4 ประชาชนและผู้สูงอายุ จำนวน 4 คน กลุ่มที่ 5 ประชาชน จำนวน 5 คน รวมทั้งสิ้น 25 รูป/คน โดยการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth interview) และทำการสนทนากลุ่มผู้เชี่ยวชาญ (Focus Group Discussion) จำนวน 12 รูป/คน โดยเลือกแบบเจาะจง

สรุปผลการวิจัย

การวิจัยเรื่อง “รูปแบบการพัฒนาการเทศนาของพระสงฆ์จังหวัดสมุทรปราการ” สามารถสรุปผลการวิจัยได้ดังนี้

1. สภาพทั่วไปในการเทศนาของพระสงฆ์จังหวัดสมุทรปราการ

จากการศึกษาสภาพทั่วไปในการเทศนาของพระสงฆ์จังหวัดสมุทรปราการ ประกอบด้วย 1) ผู้ส่งสาร (Sender) 2) สาร (Message) 3) ช่องทางในการส่งสาร (Channel) และ 4) ผู้รับสาร (Receiver) ดังนี้

ด้านผู้ส่งสาร การเทศนาโดยใช้การอ่านเป็นหลักในการเทศนา การเทศนาอาศัย ข้อมูล ชาดก หรือคัมภีร์เก่าๆ พระผู้แสดงพระธรรมเทศนาจะต้องรู้ตัวเองการเผยแผ่ ปลุกฝังอบรม พระพุทธธรรมคำสอน ถือว่าเป็นหน้าที่โดยตรงของพระสงฆ์ บุคลิกในการแสดงธรรม

ด้านสาร เนื้อหาสาระในการเทศนา พระสงฆ์ควรตระหนักในการเผยแพร่คำสอนของพระพุทธศาสนา โดยยึดหลัก 1) ทิฏฐธรรมมิกัตถประโยชน์ คือ ประโยชน์ในชาตินี้ 2) สัมปรายิกัตถประโยชน์ คือ ประโยชน์ในชาติหน้า 3) ปรมัตถประโยชน์ คือ ประโยชน์อย่างยิ่งคือ พระนิพพาน เนื้อหาการเทศนาต้องทันต่อเหตุการณ์ปัจจุบัน ให้เห็นว่าหลักธรรมคำสอนสามารถนำไปใช้ได้จริง มุ่งเน้นให้ประชาชนได้มีความรู้ความเข้าใจ ในหลักธรรมแล้ว น้อมนำเอาหลักธรรมคำสั่งสอนไปใช้ในชีวิตรประจำวัน ปรับปรุงเนื้อหาการเทศนา ให้เหมาะสมกับงานและวัยของคนฟัง ผู้ใหญ่ฟังได้ วัยรุ่นฟังสนุก เข้าถึงทุกกลุ่มคนฟัง ฟังได้ คนอายุมากฟังเข้าใจ นึกภาพออกหลับตาเห็น

ด้านช่องทางในการส่งสาร พระสงฆ์มีบทบาทในการเทศนา โดยการปาฐกถาในโอกาส และสถานที่ต่างๆ ทั้งในวัดและนอกวัด หรือการบรรยายธรรมทั้งทางวิทยุและโทรทัศน์การเผยแพร่ธรรมด้วยสื่อต่างๆ เช่น หนังสือ หนังสือพิมพ์หรือวีดิทัศน์ หรืออาจจะเป็นกิจกรรมต่างๆ ที่จัดขึ้นภายในวัด การเทศนาต้องเปลี่ยนวิธี เช่น ธรรมะแทรกตลก เพื่อดึงดูดคนฟังให้น่าสนใจยิ่งขึ้น โดยเอาพระธรรมนำหน้า ตลกเสริมเป็นบางครั้งบางจังหวะ เพื่อประโยชน์ ในธรรมของผู้ฟังตลกแทรกธรรมะ เป็นการแสดงตลก โดยอาศัยข้อความทางธรรม จุดหมายเพื่อความเพลิดเพลินของผู้ฟัง พระสงฆ์มีบทบาทในการเทศนา โดยการปาฐกถาในโอกาส และสถานที่ต่างๆ ทั้งในวัดและนอกวัด

ด้านผู้รับสาร การฟังเทศนา ฟังธรรม เป็นหน้าที่ชาวพุทธ ที่ปฏิบัติสืบทอดมานาน ตั้งแต่ในอดีต หลายคนห่างเหินจากการเข้าวัดทำบุญ อาจด้วยหน้าที่การงานและความจำเป็นอื่นๆ หน้าที่ของคนฟังจะต้องนำข้อคิดที่ได้ มาปรับให้เหมาะสมกับตัวคุณเอง คนฟังเทศนานับวันจะมีน้อยลง การเทศนาต้องปรับวิธีการสื่อสารให้ทันสมัย ต้องเทศนาให้คนฟังเห็นว่า การฟังเทศนาให้เข้าใจแบบง่ายๆ สามารถนำคำสอนนี้กลับไปสอนตัวเอง และสอนลูกหลานได้

2. ปัจจัยเพื่อการพัฒนาการเทศนาของพระสงฆ์จังหวัดสมุทรปราการ

ตารางที่ 1 แสดงค่าเฉลี่ย (\bar{X}) ค่าส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน (S.D.) และการพัฒนาการเทศนาของพระสงฆ์จังหวัดสมุทรปราการ โดยรวม (n=363)

การพัฒนาการเทศนา ของพระสงฆ์จังหวัดสมุทรปราการ	\bar{X}	S.D.	แปลผล
๑. ผู้ส่งสาร (Sender) (พุทธวิธี 4 ส.)	4.17	0.63	มาก
๒. ข้อมูลข่าวสาร (Message) (วจีสัจริต)	4.07	0.54	มาก
๓. ช่องทางการสื่อสาร (Channel) (อายตนะ)	4.30	0.50	มาก
๔. ผู้รับสาร (Receiver) (วุฒิธรรม)	4.03	0.41	มาก
โดยรวม	4.14	0.37	มาก

จากตารางที่ 1 พบว่า ปัจจัยในการพัฒนาการเทศนาของพระสงฆ์จังหวัดสมุทรปราการ โดยรวม อยู่ในระดับมาก ($\bar{X}=4.14$, S.D.=0.37) เมื่อพิจารณาโดยเรียงตามค่าเฉลี่ยจากมากไปหาน้อย พบว่ามีค่าเฉลี่ยอยู่ในระดับมากทุกด้าน ดังนี้ ด้านที่มีค่าเฉลี่ยสูงที่สุด ได้แก่ ช่องทางการสื่อสาร (Channel) (อายุตนเอง) ($\bar{X}=4.30$, S.D.=0.50) รองลงมา ได้แก่ ผู้ส่งสาร (Sender) หลัก 4 ส. ($\bar{X}=4.17$, S.D.=0.63) และข้อมูลข่าวสาร (Message) วจีสุจริต ($\bar{X}=4.07$, S.D.=0.54) และด้านที่มีค่าเฉลี่ยต่ำสุด คือ ผู้รับสาร (Receiver) วุฒิธรรม หมายถึง ธรรมเป็นเครื่องเจริญ ($\bar{X}=4.03$, S.D.=0.41) ตามลำดับ

3. รูปแบบการพัฒนาการเทศนาของพระสงฆ์จังหวัดสมุทรปราการ

รูปแบบการพัฒนาการเทศนาของพระสงฆ์จังหวัดสมุทรปราการ 1) ผู้ส่งสาร (Sender) 2) สาร (Message) 3) ช่องทางการส่ง (Channel) และ 4) ผู้รับ (Receiver) พระนักเทศนาต้นแบบ เพิ่มศักยภาพพระสงฆ์ จัดสื่อเทคโนโลยีที่ทันสมัยให้วัด ส่งเสริมการมีส่วนร่วมเครือข่ายในท้องถิ่น รูปแบบการพัฒนาการเทศนาของพระสงฆ์ที่จะให้เข้ากับสังคมปัจจุบัน ตามบันได 4 ขั้น ดังนี้

1) ด้านผู้ส่งสาร (Sender) อธิบายได้ว่า พระนักเทศนาต้องเข้าใจหลักธรรมที่นำมาเทศนา เพื่อชี้แจงให้เห็นชัดในธรรมที่แสดง ว่าสามารถนำไปประพฤติปฏิบัติใช้ในการดำเนินชีวิตได้จริง แยกแยะอธิบายและแสดงธรรม ให้เหมาะกับสถานการณ์ หลักธรรมที่นำมาเทศนา ต้องไม่ใช่เรื่องยาก และไม่น่าเบื่อให้ธรรมะเป็นเรื่องสากล ที่คนทุกยุคทุกสมัยสามารถเข้าใจได้ พระนักเทศนาที่จะออกไปทำหน้าที่เผยแผ่หลักธรรมในพระพุทธศาสนา มีความรู้ความสามารถ มีประสบการณ์และทักษะ สามารถเทศนาเข้าใจให้ผู้ฟัง ให้ปรับเปลี่ยนความคิดและการกระทำ ชี้แนะให้ผู้ฟังเห็นผลดีหรือคุณประโยชน์ที่จะได้รับจากการประพฤติและปฏิบัติดี สามารถประยุกต์หลักธรรมที่เหมาะสมแต่ละเหตุการณ์ เพื่อปลอบชโลมใจให้สดชื่นร่าเริง ถ้ามีปัญหาสามารถหาทางแก้ปัญหาได้ ผู้เทศนาสามารถใช้ลูกเล่นหรือใช้อุปกรณ์ เช่น ภาพหรือสื่อประสมมาใช้เพื่อประกอบการเทศนาได้ ทำให้ ในปัจจุบันพระสงฆ์มีการปรับเปลี่ยนวิธีการเทศนาด้วยวิธีอื่นๆ เพื่อให้เข้ากับยุคสมัยที่เปลี่ยนไป เช่น การเทศนาในพิธีการโดยไม่ใช้สำนวนโบราณ การสอนธรรมะผ่านสื่อต่างๆ การแต่งหนังสือ การแต่งเพลงธรรมะ

2) สาร (Message) อธิบายได้ว่า เนื้อหาการเทศนา เสนอแนะให้คำแนะนำแก่คนฟังและเพื่อปฏิบัติต่อกันในสังคม มีความหมายและแสดงตามหลักพระพุทธศาสนา ออกมาโดยอาศัยภาษา หรือสัญลักษณ์ใดๆ ก็ตามที่สามารถทำให้เกิดการรับรู้ร่วมกันได้ สารจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อผู้เทศนาต้องการจะส่งหรือถ่ายทอดหลักธรรมแก่อุบาสกา ก็ย่อมขึ้นอยู่กับทักษะของผู้เทศนา ในการสื่อสาร เนื้อหาของสาระหลักธรรมเพื่อที่ประชาชนจะได้นำไป

ปรับใช้ในชีวิตประจำวัน ผู้เทศนาจะต้องประเมินผู้ฟังด้วยว่าเป็นบุคคลกลุ่มใด หรือประเภทใด การใช้ภาษาที่เหมาะสมกับกลุ่มบุคคลนั้นๆ หรือไม่ขึ้นอยู่กับทักษะของผู้เทศนาว่าจะเลือกใช้ภาษาที่เหมาะสมกับความรู้และทักษะการใช้ภาษา พระเทศนาที่ดีนั้นจะต้องเรียนรู้และหลักธรรมอย่างซ้ำของ กล่าวได้ว่า ผู้เทศนาต้องใช้ภาษาเพื่อให้ผู้ฟังเข้าใจ หลักธรรมที่นำมาเทศนา ต้องเป็นประโยชน์แก่คนฟัง เนื้อหาการเทศนา ต้องเป็นธรรม มีวินัย ไม่เหลวไหล ไร้สาระ เนื้อหาการเทศนา ต้องเว้นจากการพูดเท็จ สามารถนำข้อมูลจากประสบการณ์และข้อเสนอแนะต่างๆ เพื่อเป็นประโยชน์ในการพัฒนาวิธีการเทศนาและการเผยแผ่พระพุทธศาสนา น่าจะใช้ในเทศกาลหรือวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา ในการแสดงพระธรรมเทศนาประจำวัน ซึ่งมีประชาชน หรือพระสงฆ์จำนวนมาก และส่วนมากเป็นผู้มีความรู้ความเข้าใจ กับมีความเลื่อมใสศรัทธาอยู่แล้ว มาฟังเพื่อหาความรู้ความเข้าใจเพิ่มเติมและหาความสงบสุขทางจิตใจ นับได้ว่าเป็นหลักการเผยแผ่พระพุทธศาสนาอย่างหนึ่ง

3) ช่องทางในการส่งสาร (Channel) อธิบายได้ว่า พระนักเทศนา คำเทศนาเสนาะ หูคนฟัง มีจังหวะการเทศนาที่น่าติดตาม เสียงเทศนาต้องดังพอและฟังชัด นุ่มนวลดองสุภาพ สะอาด เรียบร้อย ผู้ฟังรู้สึกเพลิดเพลิน ยินดี และพอใจในธรรม พระสงฆ์นักเทศนาหรือแสดงธรรม ซึ่งต้องแสดงธรรมให้ผู้รับสารได้รับการพัฒนาทั้งกายที่มากกระทบตาที่เห็น หูได้ยิน ธรรมะแล้วสดชื่นยินดีในธรรม ใจที่รับรู้ถึงรสพระธรรมและนำไปปฏิบัติจากบุคลิกของพระนักเทศนา ที่น่าเลื่อมใสศรัทธา ประทับใจก่อนขึ้นธรรมาสน์เทศนา มีวาจาไพเราะเสนาะจับใจ ให้ฟังเพลิน มีความรู้สึกร่วมที่จะทำความดีประกอบกรรมชอบ พระสงฆ์ได้มีการปรับเปลี่ยนวิธีการเทศนา เนื้อหาโดนใจกระทบจิต คิดสร้างสรรค์ การเทศนาต้องเหมาะกับวัย ยกตัวอย่างเปรียบเทียบให้เห็นว่า สามารถจินตนาการตามได้ นึกภาพออก เทศนาได้ฟังแล้วเหมือนเป็นเรื่องใกล้ตัว เทศนาได้เป็นที่น่าสนใจ ดี มีสาระ น่าเชื่อถือ กระทบจิต โดนใจ ผู้ฟังรู้สึกเพลิดเพลิน ยินดี และพอใจในธรรม เกิดความซาบซึ้งฟังแล้วมา ให้คิดและประพฤติตาม เกิดแรงจูงใจ พฤติกรรมเปลี่ยนแปลงในทางที่ดีขึ้นเข้าใจคนอื่น มีพื้นฐานทางธรรม การเป็นพระนักเทศนาจะต้องใส่ใจเรื่องคุณภาพ โดยต้องพัฒนาตัวเองด้วยเตรียมตัวเตรียมเนื้อหาให้สมดุลกับผู้ฟังหรือผู้รับสาร เพื่อให้ผู้ฟังได้อะไรที่ใหม่ (นวัตกรรม) เกิดการเปลี่ยนแปลงคือมีความสุข แล้วต้องประเมินด้วยว่าขณะเทศนามีผู้ฟังมากน้อยเพียงใด หลังจากนั้น มีผู้สนใจที่จะนิมนต์ไปเทศนาใหม่หรือไม่ พร้อมกันนี้ อย่างเช่นตอนขณะเทศนาก็ต้องมีการถ่ายทอดสดผ่านสื่อออนไลน์เพื่อเป็นขยายผู้รับสาร

4) ผู้รับสาร (Receiver) อธิบายได้ว่า พระเทศนาจะต้องออกแบบหลักสูตรให้ถูกต้องและชัดเจนเหมาะสมกับความต้องการและความสนใจขององค์กรนั้นๆ ที่ไปเทศนา สามารถใช้การเทศนาเป็นเครื่องมือในการนำหลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนา ให้

ประชาชนฟังแล้ว ปฏิบัติจริงได้ นำไปสู่การประพฤติปฏิบัติตน ในการครองเรือนครองตนได้อย่างมีความสุข สามารถเทศนาให้ประชาชน ได้มีโอกาสปฏิบัติธรรม และทำให้ผู้ฟังมีส่วนร่วมในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ก็จะช่วยแก้ปัญหาความทุกข์ใจได้ การเทศนาต้องเน้นหลักธรรมในทางพระพุทธศาสนาเกี่ยวกับ บาป-บุญ นั้นคือเป็นสิ่งที่เกิดขึ้น ช่วงครึ่งช่วงคราว เพราะมีอะไรมากระทบ ไม่ใช่มีอยู่เดิมตลอดเวลา ใจเราไม่ได้เป็น บาปอยู่ตลอดเวลา แล้วก็ไม่ได้เป็นบุญอยู่ตลอดเวลา แต่มันเป็นอยู่ตามธรรมชาติของมัน การเป็นอยู่ตามธรรมชาติของมันนั้น คือเป็นอยู่ชนิดที่เรียกว่าไม่มีอะไร มันเฉยๆ ปกติมันก็ไม่มีอะไร จะเรียกว่าดีหรือไม่ก็ได้ จะเรียกว่าชั่ว ก็ไม่ได้ จะเรียกว่าสุขก็ไม่ได้ จะเรียกว่าทุกข์ก็ไม่ได้ มันเป็นกลางๆ อยู่อย่างนั้นเอง เพราะไม่มีอะไรมาค้ำยี้เขี่ย มันก็อยู่ในสภาพกลางๆ ไม่เรียกว่าเป็นบุญเป็นบาป แต่ที่เป็นบุญเป็นบาปขึ้นในใจของเรา หรือว่าเป็นกุศลหรืออกุศลขึ้นในใจของเรานั้น ช่วยให้เข้าใจความเป็นจริงของชีวิต หากเรานำธรรมะไปปฏิบัติในชีวิตประจำวัน

อภิปรายผลการวิจัย

จากการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยพบประเด็นที่น่าสนใจจึงนำมาอภิปรายผล โดยจำแนกตามรายด้านของการวิจัย ดังต่อไปนี้

ด้านผู้ส่งสาร พบว่าอยู่ในระดับมาก อภิปรายได้ว่า พระนักเทศนาเข้าใจหลักธรรมที่นำมาเทศนา เพื่อชี้แจงให้เห็นชัดในธรรมที่แสดงว่าสามารถนำไปประพฤติปฏิบัติใช้ในการดำเนินชีวิตได้จริง ควรแยกแยะอธิบายและแสดงธรรม ให้เหมาะกับสถานการณ์ ผู้ส่งสารต้องสร้างจูงใจ ด้วยหลักธรรมที่นำมาเทศนา ต้องไม่ใช่เรื่องยาก พระนักเทศนาที่จะออกไปทำหน้าที่ เผยแผ่หลักธรรมในพระพุทธศาสนาแก่ประชาชน มีความรู้ความสามารถ มีประสบการณ์และทักษะ ในการเป็นพระนักเทศนา พระนักเทศนาผู้ส่งสารต้องแคล่ว กล้ามีกำลังใจมีความมุ่งมั่นแข็งขัน เทศนาต้องเร้าใจให้ผู้ฟังเกิดความกระตือรือร้น ในการนำไปปฏิบัติ หรือทำความดีเพื่อคนอื่นและสังคม สามารถอธิบายหลักธรรม ชี้แนะให้ผู้ฟังเห็นผลดีหรือคุณประโยชน์ที่จะได้รับจากการประพฤติและปฏิบัติดี และสามารถประยุกต์หลักธรรมที่เหมาะสมกับแต่ละเหตุการณ์ เพื่อปลอบชโลมใจให้สดชื่นร่าเริง ถ้ามีปัญหาสามารถหาทางแก้ปัญหาได้ ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ พระมหาสมชาย กลิ่นชาญ (2559) ได้วิจัยเรื่อง “การเผยแผ่พระพุทธศาสนา: การพัฒนารูปแบบและวิธีการเชิงรุกของคณะสงฆ์ไทย” รูปแบบการเผยแผ่พุทธธรรมจากอดีตจนถึงปัจจุบันมี 7 รูปแบบ การสอนธรรมแก่คนที่มาเฝ้าตามโอกาส การสอนธรรมโดยตรงยกหัวข้อธรรม ซึ่งเป็นข้อควรรู้ ควรปฏิบัติ การสอนธรรมแบบอบรม แนะนำ ตักเตือนให้รู้สึกผิดชอบชั่วดีสอดคล้องกับเกียรติศักดิ์ สุขเหลืออง (2561) วิจัยเรื่องกลยุทธ์การบริหารองค์กรสงฆ์ที่เข้มแข็งในยุคโลกาภิวัตน์ และพระเฉลิมพล อชิโต (2562) วิจัยเรื่องภาวะผู้นำในการปกครองคณะสงฆ์ของพระ

สังฆาธิการ อำเภอบางบาล จังหวัดพระนครศรีอยุธยา พบว่า กลยุทธ์การบริหารองค์กรสงฆ์ที่เข้มแข็งในยุคโลกาภิวัตน์ มี 8 กลยุทธ์ คือ 1) กลยุทธ์การจัดหาแหล่งงบประมาณสนับสนุน 2) กลยุทธ์การเสริมสร้างความรัก ความสามัคคีแก่พุทธบริษัท 3) กลยุทธ์การฟื้นฟูประเพณีอันดีงามให้คงไว้ 4) กลยุทธ์การนำหลักธรรมสู่การปฏิบัติให้มากขึ้น 5) กลยุทธ์การสร้างศาสนทายาทที่เข้มแข็ง 6) กลยุทธ์การสร้างภาพลักษณ์ที่ดีให้องค์กร 7) กลยุทธ์การพัฒนาระบบเทคโนโลยีที่ทันสมัย 8) กลยุทธ์การเน้นการมีส่วนร่วมของประชาชน

ด้านสาร อยู่ในระดับมาก อภิปรายได้ว่า ข้อมูลเนื้อหาการเทศนา เสนอแนะให้คำแนะนำแก่คนฟังและเพื่อปฏิบัติต่อกันในสังคม เนื้อหาหลักธรรมที่นำมาเทศนา ต้องเป็นประโยชน์แก่คนฟัง ไม่พูดส่อเสียดฟังได้ทุกเพศทุกวัย เนื้อหาการเทศนา ต้องเป็นธรรม มีวินัย ไม่เหลวไหลไร้สาระ นำข้อมูลจากประสบการณ์และข้อเสนอแนะต่างๆ เพื่อเป็นประโยชน์ในการพัฒนาวิธีการเทศนาและการเผยแผ่พระพุทธศาสนา เนื้อหาการเทศนาต้องเว้นจากการพูดเท็จ ไม่ทำให้เข้าใจผิด ไม่บิดเบือนคำสอน เนื้อหาที่เทศนาต้องเข้ากันได้ตามวัย ตามงาน ตามเทศนากาลในการเทศนา ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของชญาชล คลังกรณ์ (2559) ได้วิจัยเรื่อง “ศึกษาวิเคราะห์หลักสัมมาวาจาเพื่อการประนีประนอม : กรณีศึกษา ผู้ประนีประนอมประจำศาลจังหวัดอุดรดิตถ์” ผู้ประนีประนอมต้องมีเมตตาปราณี มีวจีที่ไพเราะ พูดที่ทำให้เกียรติเพื่อทำให้เกิดความเป็นกันเอง วางตนเสมอภาค ยึดหลักสัมมาวาจาและการใช้สัมมาวาจาเป็นข้อควรแก่การปฏิบัติ คือ การพูดความจริง ไม่พูดบิดเบือน พูดวาจาไพเราะ สุภาพ

ด้านช่องทางในการส่งสาร อยู่ในระดับมาก อภิปรายได้ว่า พระนักเทศนามีช่องทางในการสื่อสารหลายทาง การขึ้นต้นการเทศนาต้องมีวาจาที่ประทับใจ ชวนติดตาม คำเทศนาเสนอแนะคนฟัง มีจังหวะการเทศนาที่น่าติดตาม เสียงเทศนาต้องดังพอและฟังชัดสามารถเทศนาให้เกิดความซาบซึ้งฟังแล้วมากกระทบกับจิตใจของคนฟัง ให้คิดและปฏิบัติตาม สามารถเทศนาให้เกิดความซาบซึ้ง ฟังแล้วมากกระทบกับจิตใจของคนฟัง ให้คิดและปฏิบัติตามเปลี่ยนพฤติกรรมคนเทศนาได้ และมีช่องทางในการเผยแผ่ที่หาง่าย ปัจจุบันเช่น คำสุภาชิตสั้นๆ ตามหน้าต่างไลน์ ให้เลือกทั้งสุภาชิต คำคม สะกดใจต่างๆ ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของพระครูสิริสุตาภิรมณ์ (2559) ได้วิจัยเรื่อง “แนวทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระภิกษุและสามเณรชนเฝ้าในเขตการปกครองคณะสงฆ์ภาค 7” พบว่า แนวทางที่เหมาะสมในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระภิกษุและสามเณร ต้องให้ความสำคัญในเรื่อง การใช้เทคโนโลยีการสื่อสารการคมนาคมสมัยใหม่

ด้านผู้รับสาร อยู่ในระดับมาก อภิปรายได้ว่า พระเทศนาจะต้องออกแบบหลักสูตรให้ถูกต้องและชัดเจนเหมาะสมกับความต้องการและความสนใจ สอดคล้องกับการทำงานขององค์กรนั้นๆ ที่ไปเทศนาให้ประชาชนฟังแล้วปฏิบัติจริงได้ นำไปสู่การประพฤติปฏิบัติตน ใน

การครองเรือนครองตนได้อย่างมีความสุข สามารถเทศนาเพื่อส่งเสริมให้ประชาชนและข้าราชการ ได้มีโอกาสปฏิบัติธรรม และทำให้ผู้ฟังมีส่วนร่วมในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา คนฟังได้ฟังแล้วเข้าใจ นำความรู้กลับมาไตร่ตรองถึงวัตถุประสงค์ของธรรมะในเรื่องนั้นๆ ช่วยให้เข้าใจความเป็นจริงของชีวิต หากเรานำธรรมะไปปฏิบัติในชีวิตประจำวัน ก็ช่วยแก้ปัญหาความทุกข์ใจได้ ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของพระมหามหาวินทร์ ปุริสุตโตโม และคณะ (2560) ได้วิจัยเรื่อง “วิเคราะห์คุณธรรมและคุณค่าที่ปรากฏในการเทศนามหาชาติ” ผลการวิจัยพบว่า คุณค่าที่ปรากฏ ในการเทศนามหาชาติ พบว่า มีอยู่ 3 ด้าน ได้แก่ 1) ด้านผู้เทศนา 2) ด้านผู้ฟัง (3) ด้านผู้จัดงานเทศนาและพระสมุห์สมชาย สิริสมปนโน (2563) เรื่อง การปลูกฝังเยาวชนให้มีศรัทธาต่อพระพุทธศาสนา ของคณะสงฆ์จังหวัดสระบุรี ผลการวิจัยพบว่า รูปแบบการปลูกฝังเยาวชนให้มีศรัทธาในพระพุทธศาสนา มี 4 รูปแบบ ได้แก่ รูปแบบการสร้างพระสงฆ์ต้นแบบที่มีความรู้ความสามารถ เข้าใจและเข้าถึงพระพุทธศาสนาอย่างแท้จริง รูปแบบการสร้างและพัฒนาเยาวชนสู่การเป็นนักพูดดี คิดดี ทำดี รูปแบบการสร้างและพัฒนาเยาวชนสู่ความเป็นเยาวชนอย่างสมบูรณ์แบบ และรูปแบบการสร้างและพัฒนาเยาวชนพุทธมามกะ

องค์ความรู้จากการวิจัย

รูปแบบการพัฒนา

การเทศนาของพระสงฆ์จังหวัดสมุทรปราการ

ผู้ส่งสาร (Sender)

- พระสงฆ์นักเทศนา ต้องเข้าใจหลักธรรมที่นำมาเทศนา
- มีหลักการเทศนาให้สนุก กระชับ เป็นสากลรับฟังง่าย
- พระเทศนา เข้าใจ อธิบาย แสดงธรรม ใช้ภาษาได้เหมาะสม
- พระนักเทศนา ยึดหลักการ รู้เขารู้เรา รู้เรื่องที่จะเทศนา เข้าใจงานที่ไปเทศนา

สาร (Message)

- เนื้อหาเป็นจริง สารหรือเนื้อหาการเทศนาต้องเป็นเรื่องเข้าใจ
- หลักธรรมที่นำมาเทศนา ต้องเป็นประโยชน์แก่คนฟัง
- เนื้อหาการเทศนา เป็นธรรม มีวินัย เนื้อหาไม่เสียดสี มีความแจ่มแจ้ง

ช่องทางการสื่อสาร (Channel)

- คำเทศนาเสนาะหูคนฟัง มีจังหวะการเทศนาที่น่าติดตาม (สัททหายตนะ)
- เสียงเทศนาต้องดังกังวานชัด (สัททหายตนะ)
- รู้สึกเพลิน และพอใจในธรรม ให้คิดและปฏิบัติตามได้ (อัมมายตนะ)
- ใช้อุปกรณ์สมัยใหม่ เช่น โทรทัศน์ โทรทัศน์ เครื่องฉายวิดีโอทัศน์
 - ใช้สื่อสมัยใหม่เสริมเช่น คลื่นวิทยุ ไลน์ เฟสบุ๊ก

ผู้รับสาร (Receiver)

- ผู้รับสารจะต้องมีโยนิโสมนสิการ รู้จักการไตร่ตรอง
- ส่งเสริมให้ปฏิบัติตาม นำไปปฏิบัติต่อ
- หลักธรรมชัดเจนเหมาะสมกับความต้องการและความสนใจ
- ฟังแล้วนำไปสู่การประพฤติปฏิบัติตนในการครองเรือนครองตน

ภาพที่ 1 องค์ความรู้จากการวิจัย

ที่มา: พระจรรุญ จนุฑโปโม (2562)

ข้อเสนอแนะ

การวิจัยเรื่อง “รูปแบบการพัฒนาการเทศนาของพระสงฆ์จังหวัดสมุทรปราการ” มีข้อเสนอแนะ ดังนี้

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

1. การส่งเสริมการพัฒนาพระนักเทศนา
2. การสนับสนุนเนื้อหาหลักธรรมในการเทศนาให้เข้ากับยุคสมัย
3. เพิ่มช่องทางการสื่อสารในการเทศนาเพื่อเผยแผ่หลักธรรมคำสอน
4. สนับสนุนการฟังเทศนา

ข้อเสนอแนะเชิงปฏิบัติ

1. จัดกิจกรรมอบรมพระนักเทศนา ทดสอบความแม่นยำในเนื้อหาหลักธรรม และขึ้นทะเบียนผู้ผ่านการอบรม
2. สำนักงานพระพุทธศาสนาประจำจังหวัด สนับสนุนรวบรวมข้อมูล เนื้อหาหลักธรรมในการเทศนา เพื่อการเผยแผ่ให้เข้ากับยุคสมัย
3. สำนักงานพระพุทธศาสนาประจำจังหวัด เพิ่มช่องทางการสื่อสารในการเทศนาเพื่อเผยแผ่หลักธรรมคำสอน เช่น การอำนวยความสะดวกในการให้ยืมเช่า อุปกรณ์
4. ส่งเสริมการเข้าวัดเพื่อฟังเทศนา ฟังธรรม สนับสนุนข้าราชการ หน่วยงานต่างๆ นิมนต์พระไปเทศนา จะได้ไม่เสียงาน

ข้อเสนอแนะสำหรับการทำวิจัยครั้งต่อไป

1. ควรวิจัยเรื่อง แนวทางการส่งเสริมการฟังเทศนาปฏิบัติธรรมในหน่วยงาน
2. ควรวิจัยเรื่อง กระบวนการสร้างช่องทางการสื่อสารเพื่อการเผยแผ่
3. ควรวิจัยเรื่อง หลักพุทธวิธีเพื่อการสื่อสารงานเผยแผ่พระพุทธศาสนา

เอกสารอ้างอิง

- กรกต ขำบัณฑิต. (2562). การกำหนดยุทธศาสตร์การเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระธรรมทูตไทยสู่ประชาคมอาเซียน. *วารสาร มจร สังคมศาสตร์ปริทรรศน์*, 8(1), 238-252.
- เกียรติศักดิ์ สุขเหลือง. (2561). กลยุทธ์การบริหารองค์กรสงฆ์ที่เข้มแข็งในยุคโลกาภิวัตน์. *วารสาร มจร สังคมศาสตร์ปริทรรศน์*, 7(1) 99-115.
- ชญาล คลังกรณ์. (2559). ศึกษาวิเคราะห์หลักสัมมาวาจาเพื่อการประนีประนอม : กรณีศึกษาผู้ประนีประนอมประจำศาลจังหวัดอุดรดิตถ์. *วารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ มจร*, 4(ฉบับพิเศษ), 221.
- พระครูพิศิษฐ์ประชาชนาด (ประยูร นนทियो) และคณะ. (2563). *การพัฒนาการมีส่วนร่วมของพระสงฆ์ ในการพัฒนาชุมชนตามแนววิถีพุทธในจังหวัดสมุทรสงคราม (วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการเชิงพุทธ)*. พระนครศรีอยุธยา: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระครูวิจิตรธรรมวิภาช ปณฺญาวุโธ. (2562). *การพัฒนาการส่งเสริมการปฏิบัติธรรมของสำนักปฏิบัติธรรม ประจำจังหวัดประจวบคีรีขันธ์ (วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการเชิงพุทธ)*. พระนครศรีอยุธยา: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระครูวิสุทธิสถิตลาภวัฒน์ (เมธาภวัฒน์ จิตฺโตโก) และคณะ. (2563). *การขับเคลื่อนแผนยุทธศาสตร์การปฏิรูปกิจการพระพุทธศาสนาด้านการปกครองของคณะสงฆ์จังหวัดสระบุรี (วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการเชิงพุทธ)*. พระนครศรีอยุธยา: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระครูสังฆรักษ์ปัญญาพล ปณฺญาพลและคณะ. (2562). *กลไกการพัฒนาศักยภาพในการปฏิบัติงานของพระวินยาศิการ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา (วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการเชิงพุทธ)*. พระนครศรีอยุธยา: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระครูสิริสุตาภิมณฑ์. (2559). แนวทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระภิกษุและสามเณรชนเผ่าในเขตการปกครอง คณะสงฆ์ภาค 7. *วารสารวิชาการ มหาวิทยาลัยธนบุรี*, 10(22), 47-59.
- พระครูสุกิจจานุรักษ์ ชยตม์ ดอกกุหลาบ. (2562). *การส่งเสริมการใช้เทคโนโลยีสารสนเทศเพื่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระสงฆ์ในจังหวัดสุพรรณบุรี (วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการเชิงพุทธ)*. พระนครศรีอยุธยา: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

- พระครูอาทรวชิรกิจ (มานะ ฐานิสฺสโร) และคณะ. (2563). *การจัดการหน่วยอบรมประชาชนประจำตำบลในจังหวัดกำแพงเพชร* (วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการเชิงพุทธ). พระนครศรีอยุธยา: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระเฉลิมพล อชิต. (2562). ภาวะผู้นำในการปกครองคณะสงฆ์ของพระสังฆาธิการ อำเภอ บางบาลจังหวัด พระนครศรีอยุธยา. *วารสาร มจร สังคมศาสตร์ปริทรรศน์*, 8(1), 84-95.
- พระเทพสิงหราชจารย์ โสภณ โสภโณ. (2562). *การพัฒนากลไกการขับเคลื่อนโครงการหมู่บ้านรักษาศีล 5 ของคณะสงฆ์จังหวัดเชียงใหม่* (วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการเชิงพุทธ). พระนครศรีอยุธยา: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระมหามหวินทร์ ปุริสุตโตโม และคณะ. (2560). วิเคราะห์คุณธรรมและคุณค่าที่ปรากฏในการเทศนามหาชาติ. *วารสารบัณฑิตศึกษาปริทรรศน์*, 13(1), 124.
- พระมหาสมชาย กลิ่นชาญ. (2559). การเผยแผ่พระพุทธศาสนา : การพัฒนารูปแบบและวิธีการเชิงรุกของคณะสงฆ์ไทย. *วารสาร มจร สังคมศาสตร์ปริทรรศน์*, 5(1), 206-207.
- พระสมุห์สมชาย สิริสมปนโน. (2563). การปลูกฝังเยาวชนให้มีศรัทธาต่อพระพุทธศาสนาของคณะสงฆ์จังหวัดสระบุรี. *วารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ มจร*, 8(1), 211-221.
- สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ. (2540). *คู่มือการปฏิบัติงาน*. กรุงเทพฯ: กองพุทธศาสนศึกษา.